

سال دهم بهار و تابستان ۱۴۰۳ شماره ۲۰
Biannual Journal of Islamic Psychology
Vol. 10, No. 20, Spring & Summer 2024

نقش انواع سبک‌های دلبستگی در میزان تعهد دینی با میانجی‌گری تصویر از خدا: تدوین مدل تجربی

عرفان طالبی*

ساره زمانی**

حمیدرضا جعفری***

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تدوین مدل تعهد دینی بر اساس سبک‌های دلبستگی با نقش میانجی تصویر ذهنی از خدا انجام شد. این پژوهش بنیادی و طرح پژوهش از نوع همبستگی مبتنی بر روابط مدل معادلات ساختاری بود. جامعه آماری شامل کلبه دانشجویان پسر و دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره) در نیم سال دوم تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بود، که نمونه‌ای به حجم ۳۴۰ نفر با روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب و داده‌ها با استفاده از پرسش‌نامه‌های تعهد مذهبی، سبک‌های دلبستگی و تصویر خدا بر اساس اسمای الهی جمع‌آوری شدند. تحلیل داده‌ها با نرم‌افزارهای آماری SPSS-27 و AMOS-29 انجام شد. نتایج نشان داد که مدل از شاخص‌های برازش مطلوب برخوردار است و سبک‌های دلبستگی ایمن و دوسوگرا با نقش میانجی تصویر ذهنی از خدا با تعهد دینی رابطه دارد، و تصویر خدا برای سبک دلبستگی ایمن و دوسوگرا به صورت یک میانجی کامل برازش می‌کند. اهمیت تصویرسازی مثبت از خداوند و تبیین جایگاه مادر، توجه به فرآیند تربیت با محوریت مادر مورد تأکید است.

کلیدواژه‌ها: تصویر ذهنی از خدا، تعهد دینی، سبک‌های دلبستگی.

* دانشجوی دکتری گروه روان‌شناسی عمومی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران

** استادیار گروه روان‌شناسی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرری، ایران (نویسنده مسئول؛

zamani_sb@yahoo.com)

*** استادیار گروه معارف اسلامی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۰۶

دین یکی از بحث‌برانگیزترین موضوع‌ها در تاریخ تمدن بشری محسوب می‌شود. حجم انبوهی از مطالب به باورها، ارزش‌ها و اعمال مذهبی اختصاص دارد (مکارم شیرازی و حامدی، ۱۳۹۶). الهیون و رهبران معنوی در راستای اثبات وجود و حضور خدا تلاش می‌کنند، متون نیایشی مردم را به تقوا و پارسایی فرامی‌خوانند، فلاسفه گاه با رویکردهای تأییدی و گاه انتقادی، منطق و ارزش دین را به بحث می‌گذارند، در سطوح روان‌شناختی و جامعه‌شناسی روابط تجربی و نظری بین باورها، رفتارها، اعمال مذهبی و سایر ابعاد انسان را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهند. اما فراسوی تمام این دیدگاه‌های متفاوت، هر انسانی سبک انحصاری خود را در جهان‌بینی دارد (اورتنیکال^۱، وانستیوچن^۲، ۲۰۰۶). دین می‌تواند بخش مرکزی هویت فرد باشد؛ لذا انسان بنا بر دستور سازنده نظام هستی و به‌وسیله دین، اخلاق و عادات، آداب و رفتار، روابط فردی و اجتماعی خود را صورت مذهبی می‌دهد و مذهب به‌عنوان عامل مسلط بر زندگی فرد و جنبه‌های آن خودنمایی می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۱، ص ۳۰۵). دین در نتیجه پیمان که میان زندگی و خدای متعال به وجود می‌آورد، در همه اعمال فردی و اجتماعی برای انسان مسئولیت‌گذاری ایجاد کرده، و از آنجا که در اعتقادات پیروان ادیان الهی، خدای متعال با قدرت و علم پایدار خویش از هر جهت به انسان احاطه دارد، به هرگونه فکر و نیتی که در دل داشته باشد، کاملاً آگاه است و چیزی بر وی پوشیده نیست (صفایی حایری، ۱۳۹۹). در روان‌شناسی نسبت به دین رویکردهای بسیار متفاوتی وجود دارد. برای مثال یونگ^۳ معتقد بود که مطالعه دین در بینش ما از کارهای مهم ناخودآگاه است. او تأکید می‌کند زمانی که از خدا بحثی مطرح می‌کند، منظور خدای درون است. وجود یا عدم خداوند به‌عنوان هستی بیرون از انسان از نظر یونگ محل بحث بود؛ اما بر این اعتقاد بود که بُعد روحانی در زندگی افراد اساسی است و عصبيت‌های بسیار به این دلیل پدید می‌آید که آنها این جنبه از وجود خویش را به‌خصوص در نیمه دوم زندگی از نظر دور می‌دارند و مردم متمایل به تأکید بر جنبه‌های محدودتر زندگی مثل کار، ازدواج یا موفقیت در امور مادی و اجتماعی هستند، اما پیوسته ناشاند؛ چراکه خود را از لحاظ روحانی محدود می‌کنند (راشدی‌فر، سالاری‌فر و صفورائی پاریزی، ۱۴۰۳).

1. Orathinkal, J

2. Vansteewegen, A

3. Jung, C. G

آلپورت^۱ (۱۹۵۰)، به نقل از: نفرشی و جان‌بزرگی، (۱۳۹۷) مذهب را به‌عنوان فلسفه وحدت‌بخش زندگی توصیف می‌کند و آن را یکی از عوامل بالقوه مهم برای سلامت روان می‌داند. او معتقد است نظام ارزشی مذهبی بهترین زمینه را برای شخصیت سالم آماده می‌کند. اما به این نکته نیز توجه دارد که این‌طور نیست که تمام کسانی که ادعای مذهبی بودن دارند، دارای شخصیتی سالم هستند. فروید^۲ دین را نیز محصول عقده ادیپ می‌داند؛ بنابراین اگر فرزندی بدون والدین در این عالم به سربرد و یا انسان شبیه‌سازی شده‌ای تکنون پیدا کند، دین‌داری در زندگی او شکل نخواهد گرفت. فروید سرانجام پس از تغییر نظرات خود دین را عامل غلبه بشر بر ترس‌هایش می‌داند (استروب،^۳ ۲۰۰۹). دستورات عملی اسلام به سه دسته عبادات، اخلاق و احکام مدنی و اجتماعی تقسیم می‌شوند (صفایی حایری، ۱۳۹۹). تعهد مذهبی^۴ بیان می‌کند یک فرد تا چه اندازه درگیر با امور و مفاهیم مذهبی است. یا به عبارت دیگر، فردی با تعهد مذهبی چه مقدار در زندگی و امور روزمره خودش به دین پایبند است (مکارم شیرازی، ۱۳۹۶).

یکی از مهم‌ترین مواردی که می‌تواند بر ارتباط‌های انسان از جمله ارتباط انسان با خدا اثر بگذارد، سبک دلبستگی^۵ است (کیم، لی و پایک،^۶ ۲۰۰۶). دلبستگی از نظر بالبی^۷ (۱۹۷۹)، به نقل از: قیامی، (۱۳۸۴) پیوند عاطفی پایداری است که ویژگی آن گرایش به جست‌وجو و حفظ مجاورت به شخص خاص به‌ویژه در زمان استرس است. و ملاک متمایزکننده دلبستگی از سایر پیوندهای عاطفی این است که در دلبستگی فرد در رابطه و پیوند با نگاره دلبستگی به جست‌وجوی امنیت و آرامش می‌پردازد. در صورت نیاز به امنیت و آرامش، نگاره دلبستگی در اولویت قرار دارد؛ اگر امنیت مورد نظر تأمین شود، دلبستگی ایمن^۸ و اگر امنیت ایجاد نشود، دلبستگی ناایمن^۹ خواهد گشت (بالبی، ۱۹۷۹). افرادی که دلبستگی ایمن دارند، عموماً خوش‌حال و قابل اعتمادند، آنها از بودن با دیگران لذت می‌برند و به اندازه کافی امن هستند که بتوانند جهان را کشف کنند و

1. Allport, G. W

2. Freud, S

3. Straub, J. D

4. Religious Commitment

5. Attachment Style

6. Kim, T. H., Lee, S. M. & Puig, A

7. Bowlby, J

8. Secure Attachment

9. Insecure Attachment

محدودیت‌های استقلال خود را آزمایش کنند (کسیدی^۱ و شیور،^۲ ۱۴۰۲/۲۰۰۳). افراد اجتنابی نسبت به همه چیز به شدت مشکوک‌اند و در روابط منفعلانه عمل و نقش طرد و پرخاشگری مستقیم نسبت دیگران را نشان می‌دهند (کسیدی و شیور،^۳ ۱۴۰۲/۲۰۰۳). افراد دارای سبک اضطرابی کسانی هستند که احساس می‌کنند دیگران مایل نیستند آن‌قدر که آنها دوست دارند با آنان رابطه نزدیک داشته باشند. آنها مایل‌اند که با بعضی افراد کاملاً یکی شوند، ولی این خواسته بعضی اوقات باعث ناراحتی و دوری مردم از آنها می‌شود. پریشانی و آشفتگی به هنگام خاتمه یافتن یک رابطه و بی‌میلی نسبت به نزدیکی با دیگران از ویژگی‌های آنان است (بالبی،^۴ ۱۹۷۹). زرین‌کلک و طباطبایی برزوکی (۱۳۹۱) در نتایج پژوهش خود گزارش دادند: «شیوه والدگری مقتدرانه و سبک دلبستگی ایمن پیش‌بینی‌کننده مناسب تجربیات معنوی و اعمال مذهبی در بزرگسالی هستند». شهابی‌زاده و مظاهری (۱۳۹۱) در نتایج پژوهش خود گزارش دادند: «نه تنها نقش تاریخچه دلبستگی در درک راهبردهای مذهبی حایز اهمیت است، بلکه کنش‌وری خانواده در این رابطه نقش مهمی ایفا می‌کند». خالقی‌خواه و بابایی (۱۳۹۳) در نتایج پژوهش خود گزارش دادند: «بر اساس نتایج این پژوهش سبک دلبستگی و هوش معنوی توان تبیین واریانس نگرش دینی دانش‌آموزان متوسطه را دارد». چرنیکا، میکولینسر، شیور، گرنکوویست^۵ (۲۰۲۱) در نتایج پژوهش خود به شواهدی از مطالعات مقطعی، تجربی و طولی دست یافتند که نشان می‌دهد بسیاری از افراد مذهبی خدا را به عنوان منبع تاب‌آوری (مثلاً پناهگاه و پایگاه امن) تجربه می‌کنند. همچنین مسیرهای توسعه مرتبط با دلبستگی را به دین خلاصه کردند. زارزیکا^۶ (۲۰۱۹) در نتایج پژوهش خود گزارش داد: «همبستگی دلبستگی والدین به فرزند با معیارهای مبارزه مذهبی و معنوی از مطابقت بین الگوهای کاری والدین و خدا پشتیبانی می‌کند. این مطالعه نشان داده است که خدای دور، واسطه رابطه بین دلبستگی اجتنابی به والدین و مبارزه الهی، به معنای ساختن و شک مذهبی است. خدای ظالم میانجی در رابطه بین دلبستگی اجتنابی به والدین و مبارزه بین‌فردی است». پاتریک^۷ که در ابتدا

1. Cassidy. J

2. Shaver. R

3. Cherniak, A. D., Mikulincer, M., Shaver, P. R., & Granqvist, P

4. Zarzycka, B

5. Kirkpatrick, D

مفهوم سبک دلبستگی به خدا^۱ را بررسی کرد، بر این باور بود که بین ادراک دلبستگی دوران کودکی و اعتقادات انسان به خدا نیز رابطه وجود دارد؛ پس دلبستگی به مراقب اولیه در دوران کودکی با گذشت زمان و در چهارچوب نظام‌های دیگر؛ مانند دلبستگی به خدا و وطن ادامه پیدا می‌کند (کرک‌پاتریک، ۲۰۰۱). پاتریک معتقد است زمانی که شخص در مانده است، همان ارتباطی را با خدا برقرار می‌کند که در خلال کودکی با والدین خود داشته است و سبک‌های دلبستگی به والد احتمالاً پایه شکل‌گیری ارتباط با خدا می‌شوند (اسدزندی و سیدکلال، ۱۴۰۱). از جمله مواردی که بر تعهد مذهبی افراد اثر می‌گذارد، تصور و نگرش آنان نسبت به خداست (فرشاد و بخشی‌پور، ۱۴۰۰). لارنس^۲ تصور از خدا را مفهومی شناختی از خداوند تعریف کرده است، که برداشتی شهودی از خداست و از طریق مجموعه‌ای از یادآوری‌ها، تداعی‌های مرتبط با آن و تجربه‌ها مشخص می‌شود (دورسو و همکاران، ۲۰۱۹)^۳. مفهوم خدا، یک الگوی درونی روان‌شناختی از تصورات افراد در مورد خداست. خداوند در قرآن دو سیمای متفاوت از خود نشان می‌دهد؛ در یکی از این دو سیمای خدا خود را خدای محبت و رحمت نامتناهی و بخشنده و آمرزنده نشان می‌دهد و در جایی دیگر، خدا سخت‌گیر و سخت‌کیفر است (صادقی و مظاهری، ۱۳۹۴). در پژوهش فیض‌آبادی و خسروی (۱۳۸۸) با عنوان «سبک دلبستگی و تصور از خدا در میان زنان خواهان طلاق و غیرخواهان طلاق» در نتایج خود گزارش دادند که بین سبک دلبستگی و تصور از خدا رابطه معناداری وجود دارد. شهابی‌زاده و مظاهری (۱۳۹۱) در نتایج خود گزارش دادند: «نه تنها بررسی نقش دلبستگی ادراک‌شده به هریک از والدین در فرایند انطباق یا تصور از خدا مهم می‌باشد؛ بلکه فرایند انطباق شکل‌گیری تصور از خدا تبیین‌کننده نقش پایه ایمنی دلبستگی به والد در تلاش و سخت‌کوشی (تصور از خود) و به‌عنوان میانجی‌گر این ارتباط است». کرک‌پاتریک (۲۰۰۱) در پژوهشی نشان داد، افرادی که سبک دلبستگی ایمنی دارند، تصور مثبتی از خدا دارند، و خدا را پذیرنده، نزدیک و در دسترس تلقی می‌کنند. در مقابل، افرادی که سبک دلبستگی ناایمن داشتند، تصور منفی از

1. Attachment Style to God

2. Lawrence, S

3. D'Urso, G

خداوند دارند و خداوند را دور و غیرقابل دسترس می‌پندارند. صادقی، مظاهری و حیدری (۱۳۸۵) در نتایج پژوهش خود گزارش دادند: «کیفیت تصور از خدا در افرادی که میزان مذهبی بودن والدینشان بالاتر است، مثبت‌تر می‌باشد. پژوهشگران میزان مذهبی بودن والدین را به‌عنوان جنبه‌ای از جامعه‌پذیری دینی برای فرزندان، و مهم‌ترین عامل پیش‌بینی‌کننده تصور فرد از خدا می‌دانند».

بر اساس پژوهش‌های داخلی (قنبری هاشم‌آبادی، اشرف و قنبری هاشم‌آبادی، ۱۳۹۱؛ ابراهیمی، سپاه منصور و امامی‌پور، ۱۳۹۳؛ امیدی، فرهوش، احمدی و افتخار، ۱۳۹۹؛ تفرشی و جان‌بزرگی، ۱۳۹۷؛ حدادی کوهسار و غباری بناب، ۱۳۹۰) و پژوهش‌های خارج از کشور (کرک‌پاتریک، ۲۰۱۸؛ برادشو، ۲۰۱۰^۱؛ تونگ، ۲۰۱۸^۲؛ سی‌ریلی، ۲۰۰۴^۳)، تصویر ذهنی از خدا با سبک دلبستگی و تعهد دینی رابطه دارد. عمر انسان یک سرمایه اساسی و غیرقابل بازگشت است (جاودان، ۱۳۹۸). همان‌طور که در مقدمه پژوهش اشاره شد، جنبه‌های خاص از دین مثل تصورات ذهنی از روابط شخص با یک خدای والدگونه را می‌توان به‌عنوان جلوه‌های یک سیستم روانی تکامل‌یافته به نام دلبستگی در نظر گرفت، سبک دلبستگی به رابطه عاطفی بین کودک و اولین مراقب اشاره دارد که پایه روابط بعدی را شکل می‌دهد. با توجه به اینکه کیفیت دلبستگی در روابط درون فردی، روابط بین‌فردی، مهارت‌های اجتماعی، مقابله با تنیدگی‌ها، سازگاری زناشویی، تجارب اضطرابی و برخی موارد دیگر مداخله کرده و تأثیر می‌گذارد؛ اهمیت موضوع به‌طور کلی روشن می‌گردد که پژوهش‌ها به این امر اشاره دارند که اگر شیوه فرزندپروری مراقبت‌کننده در چند ماه اول زندگی به صورتی باشد که فرزندش را «دلبسته ایمن» پرورش دهد، بسیاری از مشکلاتی که افراد در بزرگسالی؛ مانند ناسازگاری زناشویی، طلاق، برقراری ارتباط با دیگران تجربه می‌کنند، نخواهند داشت (طلایی، محرری، توکلی، فردوس‌مکان و برهانی‌مغانی، ۱۳۹۲). کانون اولیه پژوهش‌های دلبستگی، سال‌های اول کودکی بوده است؛ اما امروزه بر اساس نظریه دلبستگی پژوهش‌های مختلفی درباره روابط زوجین و روابط با سایر افراد و حتی رابطه با خدا انجام می‌شود؛ چون سلامت جامعه به سلامت و پویایی نظام خانواده وابسته است. در این پژوهش از یک طرف به بروز عوامل روان‌شناختی بر شکل‌گیری تصویر ذهنی انسان از خدا

1. Bradshaw, M

2. Tung, E. S

3. Cicirelli, V

و از طرف دیگر بر نقش این تصویر بر تعهد مذهبی انسان توجه شده است. انتظار می‌رود این طراحی مدل بتواند نقش جامعی از متغیرهای مذکور را ارائه دهد. عدم وجود پژوهشی جامع در این حوزه، ضرورت بررسی رابطه عوامل اثرگذار بر تعهد دینی را از دید علم روان‌شناسی و مبانی روان‌شناختی مورد توجه قرار داده است. نتایج این پژوهش می‌تواند در بسط نظریه‌های جدید و در غنی‌تر کردن پیشینه نظری، نتایج سودمندی برای حرکت به سمت یک جامعه انسانی و ایمانی بر محور نگاه مثبت به توحید، امنیت و آسایش روانی، رشد مفاهیم اسلامی؛ مانند محبت، توکل، اعتماد و از همه مهم‌تر امنیت فردی و خانوادگی و اصلاح سبک‌های تربیتی غلط داشته باشد. بررسی‌های انجام‌شده درباره پیشینه موضوع، نشان‌دهنده این است که تاکنون پژوهشی که در آن همه روابط مطرح‌شده در این پژوهش را به صورت توأمان مورد توجه قرار دهد، صورت نگرفته است؛ لذا این تحقیق در چارچوب یک مدل ساختاری به این سؤال پاسخ می‌دهد که آیا مدل مفهومی تعهد مذهبی بر اساس سبک‌های دلبستگی با نقش میانجی تصویر ذهنی از خداوند با مدل تجربی برازش دارد؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر نظری و از نوع بنیادی و داده‌های مورد استفاده کمی است. طرح پژوهش مطالعه توصیفی از نوع همبستگی - مدل معادلات ساختاری است. جامعه آماری شامل کلیه دانشجویان پسر و دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر تهران در نیم سال دوم تحصیلی ۱۴۰۲ - ۱۴۰۳ بود، که نمونه‌ای به حجم ۳۴۰ نفر با روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شدند. در مدل‌یابی معادلات ساختاری تعیین حجم نمونه می‌تواند بین ۵ تا ۱۵ مشاهده به ازای هر متغیر اندازه‌گیری شده تعیین شود ($5q > n > 15$) و حجم نمونه نباید زیر ۲۰۰ نفر باشد (سرمد، حجازی و بازرگان، ۱۳۹۰). پس از توزیع پرسش‌نامه و با حذف داده‌های غیرقابل قبول، در نهایت ۳۲۵ پرسش‌نامه مورد بررسی آماری قرار گرفت. ملاک‌های ورود به پژوهش شامل رضایت آگاهانه، پاسخگویی صادقانه و حفظ اطلاعات شخصی بود. در پژوهش حاضر برای تحلیل آماری داده‌ها، از روش‌های آمار توصیفی و آمار استنباطی بهره گرفته شد. برای محاسبه شاخص‌های توصیفی، پایایی پرسش‌نامه‌ها و ضرایب همبستگی پیرسون، از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۷ و برای بررسی مدل تحقیق از نرم‌افزار Amos نسخه ۲۹ استفاده شد. برای محاسبه معنی‌داری اثرات غیرمستقیم از روش بوت استرپ بهره‌گیری شد.

ابزار پژوهش

پرسش‌نامه تعهد مذهبی: برای سنجش تعهد مذهبی از مقیاس استاندارد تعهد مذهبی ورتینگتون^۱ و همکاران (۲۰۰۳) استفاده شد. این پرسش‌نامه دارای ۱۰ سؤال و ۲ مؤلفه تعهد مذهبی درون‌فردی و تعهد مذهبی میان‌فردی سؤالات است و بر اساس طیف لیکرت پنج‌درجه‌ای به سنجش تعهد مذهبی می‌پردازد. هرچه امتیاز حاصل شده از این پرسش‌نامه بیشتر باشد، نشان‌دهنده میزان بیشتر تعهد مذهبی خواهد بود. در پژوهش شهبازی‌منش (۱۳۹۴) روایی محتوایی^۲ و صوری و ملاکی این پرسش‌نامه مناسب ارزیابی شده است. پایایی^۳ در مقیاس ضریب آلفای کرونباخ^۴ محاسبه شده در پژوهش شهبازی‌منش برای این پرسش‌نامه بالای ۰/۷ برآورد شد. در پژوهش حاضر برای پرسش‌نامه تعهد دینی نیز مقدار این ضریب ۰/۹۳ (مؤلفه تعهد دینی درون‌فردی ۰/۹۱ و مؤلفه تعهد دینی برون‌فردی ۰/۸۱) به‌دست آمد.

سبک‌های دلبستگی بزرگسالان: برای سنجش سبک‌های دلبستگی از مقیاس استاندارد سبک‌های دلبستگی بزرگسالان هازن و شاور^۵ (۱۹۸۷) استفاده شد. این پرسش‌نامه دارای ۱۵ سؤال و ۳ مؤلفه دلبستگی اجتنابی شامل سؤالات و دلبستگی ایمن و دلبستگی اضطرابی می‌باشد و بر اساس طیف لیکرت پنج‌درجه‌ای به سنجش سبک‌های دلبستگی می‌پردازد. هازن و شاور (۱۹۸۷)، به نقل از: کولینز و رید،^۶ (۱۹۹۴) ضریب پایایی این پرسش‌نامه را از طریق روش آلفای کرونباخ را ۰/۸۷ گزارش دادند. همچنین ضریب توافق کندال (روایی) برای سبک‌های دلبستگی ایمن، اجتنابی و دوسوگرای اضطرابی به ترتیب ۰/۸۰، ۰/۶۱ و ۰/۷۵ محاسبه شد (دوست‌محمدی، ۱۳۸۹). در پژوهش حاضر برای پرسش‌نامه دلبستگی بزرگسال در مؤلفه دلبستگی ایمن ۰/۷۰، در مؤلفه دلبستگی اجتنابی ۰/۷۳ و در مؤلفه دلبستگی سوگرا ۰/۷۰ به‌دست آمد.

پرسش‌نامه تصویر خدا بر اساس اسمای الهی: برای سنجش تصور از خدا از مقیاس استاندارد تصویر خدا بر اساس اسمای الهی امید و همکاران (۱۳۹۹) استفاده شد. این پرسش‌نامه دارای ۵۷ سؤال و ۵ مؤلفه خالقیت - قادریت، منعیّت - رازقیت، ناصریت، عالمیت و رحمانیت - غافریت که به صورت طیف

1. Worthington Jr, E. L

2. Content Validity

3. Reliability

4. Cronbach's Alpha

5. Hazan, C., & Shaver, P

6. Collins, N., & Read, S. J

لیکرت پنج درجه‌ای است، می‌باشد. در پژوهش امیدی و همکاران (۱۳۹۹) ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده برای این پرسش نامه بالای ۰/۷ برآورد شد. ضریب آلفای کرونباخ کل پرسش نامه (۰/۹۴)، عامل ناصریت (۰/۸۱)، عامل رحمانیت - غافریت (۰/۸۰)، عامل منعمیت - رازقیت (۰/۷۷)، عامل خالقیت - قادریت (۰/۷۷)، عامل عالمیت (۰/۸۰)، به دست آمده است. همچنین روایی محتوایی و صوری و ملاکی این پرسش نامه مناسب ارزیابی شده است. در پژوهش حاضر مقدار آلفای کرونباخ کل پرسش نامه ۰/۹۶ (مؤلفه ناصریت ۰/۸۶، مؤلفه رحمانیت - غافریت ۰/۸۳، مؤلفه منعمیت - رازقیت ۰/۸۰، مؤلفه خالقیت - قادریت ۰/۸۷ و مؤلفه عالمیت ۰/۸۹) به دست آمد.

یافته‌ها

الف) توصیف جمعیت‌شناسی

میانگین سنی شرکت کنندگان ۲۷/۴ (با انحراف معیار ۴/۳) سال بود. حدود ۶۸ درصد آنان را زنان و مابقی (حدود ۳۲ درصد) را مردان تشکیل می‌دادند.

ب) توصیف و همبستگی شاخص‌ها

در جدول ۱ میانگین، انحراف استاندارد، چولگی و کشیدگی متغیرهای پژوهش ارائه شده است.

جدول ۱: توصیف متغیرهای پژوهش

متغیر	مؤلفه	میانگین	انحراف معیار	چولگی/خطای استاندارد	کشیدگی/خطای استاندارد
سبک دل‌بستگی بزرگسال	دل‌بستگی ایمن	۱۷	۳/۳۷	-۰/۳۴۹	۰/۰۶۴
	دل‌بستگی اجتنابی	۱۳/۵	۴/۶	۰/۲۶	-۰/۶۰۱
	دل‌بستگی دوسوگرا	۱۱/۹	۴/۶	۰/۳۶۲	-۰/۵۹
تصور ذهنی از خدا	ناصریت	۳۲/۶	۶/۸	-۱/۱۲	۰/۴۵۱
	رحمانیت - غافریت	۴۰/۹	۶/۲	-۱/۲۶	۱/۶۲۷
	منعمیت - رازقیت	۲۶/۷	۴/۳	-۱/۵۱	۱/۸۸۸
	خالقیت - قادریت	۴۰/۳	۴/۵	-۱/۵۱	۱/۹۳۸
	عالمیت	۲۸/۸	۴/۱	-۱/۳	۱/۴۳۹
تعهد دینی	تعهد دینی درون فردی	۱۸/۴	۵/۹	-۰/۹۳	۰/۱۳۲
	تعهد دینی میان فردی	۱۰/۷	۳/۹	-۰/۳۱۲	-۰/۵۸۸

ضرایب همبستگی متغیرهای پژوهش در جدول ۲ گزارش شده است.

جدول ۲: ضرایب همبستگی بین متغیرهای پژوهش

مؤلفه	دلبستگی ایمن	دلبستگی اجتنابی	دلبستگی دوسوگرا	تصور ذهنی از خدا	تعهد دینی
دلبستگی ایمن	۱				
دلبستگی اجتنابی	**۰/۲۹۵	۱			
دلبستگی دوسوگرا	**۰/۲۷۳	**۰/۳۵۹	۱		
تصور ذهنی از خدا	**۰/۳۵	**۰/۴۵	**۰/۳۱۹	۱	
تعهد دینی	*۰/۱۴	**۰/۳۴۴	**۰/۲۱۸	**۰/۳۲۵	۱

برای آزمون مدل تحقیق، چند مفروضه اصلی معادلات ساختاری شامل نرمال بودن و هم خطی چندگانه^۱ بررسی شد. جهت بررسی نرمال بودن متغیرها از نسبت چولگی به خطای استاندارد چولگی و نسبت کشیدگی به خطای استاندارد کشیدگی متغیرها (جدول ۱) و همچنین آزمون کولموگوروف - اسمیرنوف استفاده گردید. دامنه مقادیر نسبت چولگی به خطای استاندارد آن از ۱/۶۳- تا ۱/۸۶ و دامنه مقادیر کشیدگی نسبت به خطای استاندارد آن از ۱/۳۷- تا ۱/۹۶ بود. کوچک تر بودن قدر مطلق مقادیر مذکور از ۲، بیانگر آن است که توزیع هیچ کدام از این متغیرها تفاوت قابل ملاحظه‌ای با توزیع نرمال ندارد. همچنین مقادیر معنی داری آزمون کولموگوروف - اسمیرنوف بین ۰/۴۲ تا ۰/۰۹ بود، که مؤید نرمال بودن توزیع متغیرهاست. هم خطی چندگانه متغیرهای پیش بین نیز با استفاده از آماره اغماض یا تحمل^۲ و عامل تورم واریانس^۳ بررسی شد. نتایج نشان داد که مقادیر آماره‌های تحمل متغیرها بزرگ تر از ۰/۱۰ و در دامنه ۰/۲۳ تا ۰/۵۸ بود. این امر نشان می دهد هم خطی چندگانه بین متغیرهای پیش بین وجود ندارد. همچنین مقدار عامل تورم واریانس حاصل شده برای متغیرها کوچک تر از ۱۰ و در دامنه ۱/۷۸ تا ۴/۸۶ بود که بیانگر عدم وجود هم خطی چندگانه بین متغیرهای پیش بین است.

پس از برآزش مدل، مشخص شد که برخی شاخص های برآزش آن در محدوده مطلوب قرار ندارند. برای بهبود این شاخص ها، کوواریانس خطای بین مؤلفه های ناصریت و رحمانیت - غافریت، و بین مؤلفه های خالقیت - قادریت و عالمیت، آزادسازی شد. برای مدل اصلاح شده، ضرایب مربوط به مؤلفه های تصویر خدا و تعهد دینی، همگی در سطح ۰/۰۵ معنی دار بودند و مقادیر این ضرایب نیز بزرگ تر از ۰/۵ بودند. این امر نشان دهنده کفایت این مؤلفه ها در تبیین و

1. Multicollinearity

2. Tolerance

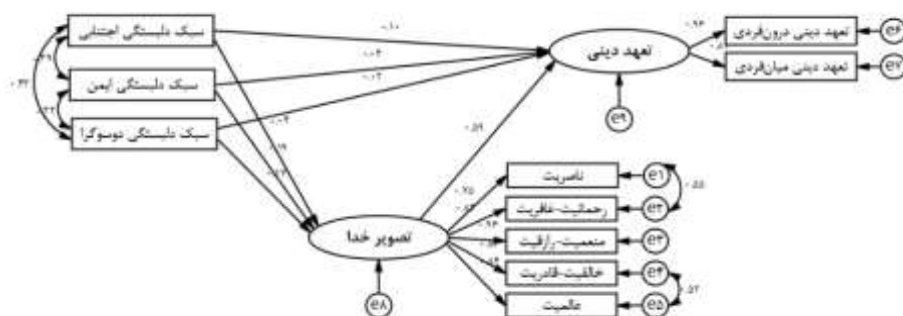
3. Variance Inflation Factor (VIF)

اندازه‌گیری متغیرهای مربوطه هستند. شاخص‌های برازش مدل مذکور در جدول ۳ گزارش شده است. مطابق با این جدول، شاخص‌های برازش در محدوده مطلوب قرار دارند و لذا مدل تحقیق از برازش مناسب برخوردار است.

جدول ۳: شاخص‌های برازش مدل تحقیق

شاخص برازش	مقدار مطلوب	مقدار در مدل
χ^2/df	< 5	۲/۳۱
CFI	> 0.9	۰/۹۷
TLI	> 0.9	۰/۹۵
RMSEA	< 0.1	۰/۰۸
SRMR	< 0.08	۰/۰۴

در شکل ۲ نتایج مدل تحقیق به نمایش درآمده است.

در جدول ۴ ضرایب مستقیم مدل گزارش شده است.

جدول ۴: ضرایب مستقیم مدل

مسیر	ضریب	انحراف معیار	مقدار معنی داری	فرضیه
سبک دلبستگی ایمن ← تعهد دینی	۰/۰۴	۰/۰۸	۰/۳۸۸	رد
سبک دلبستگی اجتنابی ← تعهد دینی	-۰/۱۰	۰/۰۶	۰/۰۵۷	رد
سبک دلبستگی دوسوگرا ← تعهد دینی	۰/۰۲	۰/۰۶	۰/۷۵۳	رد
سبک دلبستگی ایمن ← تصویر ذهنی از خدا	۰/۱۹	۰/۰۵	۰/۰۱۰	پذیرش
سبک دلبستگی اجتنابی ← تصویر ذهنی از خدا	-۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۵۲۸	رد
سبک دلبستگی دوسوگرا ← تصویر ذهنی از خدا	-۰/۱۷	۰/۰۴	۰/۰۰۶	پذیرش
تصویر ذهنی از خدا ← تعهد دینی	۰/۵۹	۰/۱۲	<۰/۰۰۱	پذیرش

با توجه به جدول ۴، اثر سبک دلبستگی ایمن بر تصویر ذهنی از خدا ($\beta=0/19$ و $P=0/10$) مثبت و معنی دار است، درحالی که اثر آن بر تعهد دینی ($\beta=-0/10$ و $P=0/388$) معنی دار نیست. اثر دلبستگی اجتنابی بر تعهد دینی ($\beta=-0/10$ و $P=0/057$) و بر تصویر ذهنی از خدا ($\beta=-0/04$) و $P=0/528$) معنی دار نیست. اثر سبک دلبستگی دوسوگرا بر تعهد دینی ($\beta=0/02$ و $P=0/753$) معنی دار نیست، درحالی که اثر آن بر تصویر ذهنی از خدا ($\beta=-0/17$ و $P=0/006$) منفی و معنی دار است. اثر تصویر ذهنی از خدا بر تعهد دینی ($\beta=0/59$ و $P<0/001$) مثبت و معنی دار است. در جدول ۵ ضرایب غیر مستقیم مدل گزارش شده است.

جدول ۵: نتایج ضرایب غیرمستقیم مدل

مسیر غیرمستقیم	ضریب	انحراف معیار	مقدار معنی داری	فرضیه
سبک دلبستگی ایمن ← تصویر ذهنی از خدا ← تعهد دینی	۰/۱۱	۰/۰۵	۰/۰۲۱	پذیر
دلبستگی اجتنابی ← تصویر ذهنی از خدا ← تعهد دینی	-	۰/۰۴	۰/۵۵۷	رد
دلبستگی دوسوگرا ← تصویر ذهنی از خدا ← تعهد دینی	-	۰/۰۳	۰/۰۰۹	پذیر

چنان که در جدول ۵ ملاحظه می شود، اثر میانجی تصویر ذهنی از خدا بین مسیر دلبستگی اجتنابی و تعهد دینی ($\beta=-0/10$ و $P=0/557$) معنی دار نیست. اثر میانجی تصویر ذهنی از خدا بین مسیر دلبستگی ایمن و تعهد دینی ($\beta=0/11$ و $P=0/021$) مثبت و معنی دار است. اثر میانجی تصویر ذهنی از خدا بین مسیر دلبستگی دوسوگرا و تعهد دینی ($\beta=-0/10$ و $P=0/009$) منفی و معنی دار است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف مطالعه حاضر بررسی برازش مدل تعهد دینی بر اساس سبک دلبستگی و نقش میانجی تصویر ذهنی از خدا بود. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در بخش قبل، این مدل با داده تجربی قابلیت برازش مطلوب دارد. در مدل مذکور روابط مستقیم سبک‌های دلبستگی بی‌معنا گزارش شده است، که این یافته با پژوهش‌های (قابضی، صادقی، مرادخانی و پاسبانی، ۱۳۹۶؛ خدایاری، غباری بناب، حجازی و هاشمی ۱۳۹۸؛ اکبری، ۱۳۹۵؛ خوانین‌زاده، اژه‌ای و مظاهری، ۱۳۹۴؛ ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۳) و پژوهش‌های خارج از کشور (گرنکووست و کرک‌پاتریک، ۲۰۱۳؛ هالاما، جس‌پاریکوس و سابو،^۱ ۲۰۰۱۳؛ دورسو و همکاران، ۲۰۱۹؛ کرهنیوس و تپی،^۲ ۲۰۱۸؛ روس،^۳ ۲۰۰۷) در تضاد است. در تبیین این ناهم‌سویی می‌توان گفت وجود متغیرهای میانجی در مدل، باعث عدم معناداری ارتباط به‌صورت مستقیم بین متغیر پیش‌بین و ملاک شد؛ زیرا یکی از شروط لازم برای صحت متغیر به‌عنوان متغیر میانجی کامل، حذف رابطه مستقیم معنادار بین متغیر پیش‌بین و ملاک است. به عبارتی عدم ارتباط مستقیم بین متغیر سبک دلبستگی و تعهد دینی، نشان‌دهنده نقش تصویر ذهنی از خدا به‌عنوان متغیر میانجی کامل است، در صورت معناداری مسیر مستقیم متغیر میانجی، نقش میانجی جزئی پیدا می‌کند؛ لذا این عدم معناداری رابطه مستقیم سبک‌های دلبستگی با تعهد دینی در مدل بنا به وجود متغیرهای میانجی تصویر خدا می‌باشد. البته می‌توان به مواردی چون تفاوت‌های فرهنگی اجتماعی در اعضای نمونه، روش‌شناسی پژوهش و همچنین ویژگی‌های ابزارهای سنجش پژوهش و محدودیت‌های نمونه‌گیری اشاره کرد، که سبب عدم معناداری رابطه می‌شوند. البته رد ارتباط مستقیم بین سبک‌های دلبستگی و تعهد دینی در این مدل، به معنی رد مطلق این رابطه نیست، همان‌گونه که با توجه به جدول ۲، سبک‌های دلبستگی به تنهایی با متغیر تعهد دینی همبستگی دارند.

خوانین‌زاده و دیگران (۱۳۹۴) نشان دادند دلبستگی ایمن به‌طور مستقیم و معنادار قدرت پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی درونی را دارا می‌باشد. سبک دلبستگی دوسوگرا در جهت‌گیری مذهبی بیرونی به‌طور معناداری بیش از گروهی است که جهت‌گیری مذهبی درونی دارند، اما از

1. Halama, P., Gasparikova, M. & Sabo, M

2. Cirhinlioglu, F. G. & Tepe, Y. K

3. Ross, T

لحاظ دلبستگی اجتناب‌گر بین دو گروه مورد مقایسه تفاوت معناداری مشاهده نشد. در راستای تبیین نقش میانجی تصویر خدا می‌توان گفت در پژوهش ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۳)، نتایج حاکی از آن بود که سبک دلبستگی ایمن پیش‌بینی‌کننده معتبری برای تصور مثبت از خداست. از آنجاکه سبک‌های دلبستگی، پایه و اساس شکل‌گیری تصور از خداست، افراد در دوران کودکی درونی‌سازی اولیه‌ای در ارتباط با والدین و مراقبان در خویش شکل می‌دهند و این الگوهای درونی‌سازی شده مثبت یا منفی نسبت به مراقبان در بزرگسالی نیز در شکل‌دهی نوع تصور از خدا مؤثر است و افرادی که دارای الگوی دلبستگی ایمن هستند، دارای الگوی درونی تصور مثبت از خدا هستند؛ لذا بعد از شکل‌گیری تصور مثبت از خدا آنها بر این باورند که خدا به منزله یک پایگاه حضور دارد، همان‌طور که کودک مادر را پایه و اساس ایمنی می‌داند و در محیط جست‌وجو می‌کند، فرد نیز با اعتماد به اینکه خداوند اساس ایمنی است او را مهربان، در دسترس، یاری‌رسان، پناهگاه مطمئن و بهترین مؤنس برای خود می‌داند و تصورش این است که خداوند با آغوش باز او را می‌پذیرد. (کرک‌پاتریک، ۲۰۰۱).

بر اساس نظر دیکی، اشلیمان، مراسکو، شپارد، و اندر و جانسون^۱ (۲۰۱۲) درک و تصور انسان از خدا شبیه تصویری است که انسان از والدین خویش مخصوصاً مادر خود دارد و افرادی که مادر خود را حامی و قدرتمند می‌داند همین نگاه را به خدا دارند. البته در پژوهش توپچی، روشن‌چسلی و جان‌بزرگی (۱۴۰۲) گزارش شد؛ اگرچه تصویر والدین نشان‌دهنده تصویر خداست، اما تصور از خویشتن و خودپنداره مؤلفه قوی‌تری از نگاه فرد به خداست. انسان‌ها از طریق دین به خدا دلبسته می‌شوند و روابط ایمن و آرامی را تجربه می‌کنند؛ در نتیجه به نظر می‌رسد افرادی که روابط ایمن و آرامی را تجربه می‌کنند، فرصتی برای درک مداوم، نگرش مثبت به جهان اطراف و پرداختن به سطوح عالی‌تر نیازها می‌یابند و از حمایت معنوی ناشی از ارتباط با خدا نیز بهره‌مند می‌شوند (خالق‌خواه و بابایی، ۱۳۹۳). در مدل فوق تصویر خدا با تعهد دینی رابطه معنادار دارد. در تبیین این یافته می‌توان گفت از آنجاکه فرد در ذهن تصویری مثبت از خدا با تکیه بر اسمای حسنا و دارد؛ پس همواره از پروردگار طلب می‌کند که او را به راه مستقیم هدایت کند^۲ (فاتحه: ۶)؛ لذا به فرمان او اعتماد می‌کند و بر عهد و مسیری که حضرتش در مقام تربیت انسان برای او انتخاب کرده، پایبند

1. Dickie, J. R., Eshleman, A., Merasco, D., Shepard, A., Vander & Johnson, M

۲. اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

می ماند؛ پس با اعتماد به دین خدا و تعهد دینی، حلاوت و شیرینی ورود به وادی امنیت و عبادت را که پروردگارش در آیه ۲۹ سوره فجر چنین توصیف می کند: «تو ای روح آرام یافته، به سوی پروردگار بازگرد، درحالی که هم تواز او خوشنودی و هم او از تو خشنود است؛ پس در سلک بندگانه در آی، و در بهشتم وارد شو»^۱ (فجر: ۲۷ - ۳۰) پیدا می کند (عالیپور، ۱۳۹۸). جاودان (۱۳۹۸) طمأنینه را «ثبات نفس در ناملايمات روحی و ناگواری ها می داند که مرتبه کامل ایمان است». ایشان در بیان ماهیت اطمینان با استناد به این آیه معتقد است صاحب نفس مطمئنه لیاقت رجوع به رب خود را دارد؛ زیرا رجوع به سوی رب از مقامات کامل اهل اخلاص و برای صاحبان نفس مطمئنه است؛ لذا به اعتقاد ایشان هرگاه سالک خود را به طور کامل به حق بسپارد، قلب او نورانی و از مراتب نور الهی می شود، به گونه ای که این نورانیت از قلب به سایر قوای باطنی و اعضای ظاهری او سرایت می کند و در این صورت قلب، الهی و لاهوتی می شود و حق در تمام مراتب ظاهر و باطن او تجلی می کند. در این حال در قلب سالک، طمأنینه شکل می گیرد، مرحله کامل طمأنینه رسیدن به فنای الهی است. با توجه به نتایج مسیرهای غیرمستقیم، سبک دلبستگی ایمن با نقش میانجی تصویر ذهنی از خدا با تعهد دینی رابطه معنادار دارد، سبک دلبستگی دوسوگرا با نقش میانجی تصویر ذهنی از خدا با تعهد دینی رابطه معنادار دارد، اما سبک دلبستگی اجتنابی با نقش میانجی تصویر ذهنی از خدا با تعهد دینی رابطه معنادار ندارد. در تبیین یافته های فوق می توان گفت که دلبستگی ایمن باعث تصویر مثبت از خداوند و تعهد دینی می شود. افراد ایمن در پرتو ایمنی و آرامش کسب شده از وجود عامل اصلی دلبستگی، یعنی مادر این احساس امن را به مراقب اصلی جهان با تصویر مثبت از او انتقال می دهند (کرک پاتریک، ۲۰۰۲). بر اساس نظریه اریکسون^۲ که مرحله اول رشد روانی را اعتماد در مقابل بی اعتمادی می داند، مرحله اول نظریه رشد روانی اجتماعی اریکسون بین تولد تا یک سالگی اتفاق می افتد و اساسی ترین مرحله رشد شخصیت در زندگی است. از آنجایی که یک نوزاد کاملاً وابسته است، ایجاد حس اعتماد در او بر اساس قابلیت اطمینان و کیفیت مراقبین کودک است. اگر مراقبی نتواند مراقبت و محبت کافی را ارائه کند، کودک احساس می کند که دنیا امن نیست، اما اگر مراقبان بتوانند با موفقیت اعتماد را در کودک شکل دهند، کودک در دنیا احساس امنیت و اعتماد می کند (خجسته مهر، احمدی و سودانی، ۱۳۹۳). افراد با

۱. يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَ ادْخُلِي جَنَّاتِي

دلبستگی اجتنابی به دلیل نگاه منفی به خود و دیگران، با ترس از صمیمیت در پی رد ارتباطات نزدیک می‌باشند، افرادی که دلبستگی اجتنابی دارند از نزدیک بودن، خودافشایی احساسات و وابستگی در روابط پرهیز می‌کنند؛ چون می‌خواهند به دور از وابستگی اقتدار خود را حفظ کنند (نوفل و شیور،^۱ ۲۰۰۶). این افراد گاه نگاه خرافی به مذهب دارند و آن را مانع زندگی و آزادی خود می‌دانند؛ بنابراین با دیدی منفی از خود و دیگران (خدا به عنوان تصویر مهم در زندگی) رابطه‌ای سرد و فاصله‌دار ایجاد می‌کنند، که در نتیجه منجر به اجتناب از چهره‌های مهم زندگی خواهد شد (کرک‌پاتریک، ۲۰۰۲). باید توجه داشت که عدم معناداری مسیر غیرمستقیم دلبستگی اجتنابی با تعهد دینی صرفاً در مدل مذکور و نمونه انتخابی محقق می‌باشد، البته می‌توان به مواردی مانند تفاوت‌های فرهنگی اجتماعی در اعضای نمونه، روش‌شناسی پژوهش و همچنین ویژگی‌های ابزارهای سنجش پژوهش و محدودیت‌های نمونه‌گیری اشاره کرد. پیلاگ، بارلدز، جرلزما و اسکاپ^۲ (۲۰۱۶) نیز توضیح می‌دهند در افراد ناایمن مضطرب جست‌وجو مداوم صمیمت در رابطه با دیگران همراه با اضطراب زیاد و تنش‌های فراوانی است و فرد در این رابطه تحت فشار زیادی است. افراد با سبک دلبستگی اضطرابی به دخالت خدا در تعیین سرنوشت خود ایمان دارند، اما گویا افراد مضطرب برای اینکه از علاقه دیگران مهم اطمینان داشته باشند و نیز به علت ترس از طرد شدن، دوست دارند در روابط نزدیک کنترل شوند و کنترل را نشانه دوست داشتن می‌دانند، که البته این احساس با خشم و اضطراب همراه است. افراد اضطرابی اعمال مذهبی را در جهت ترس از دست دادن خدا و یا ترس از مجازات الهی انجام می‌دهند (بیطرفان، کاظمی و یوسفی افراشته، ۱۳۹۶). در مجموع یافته‌های پژوهش حاضر مهر تأییدی بر نقش والدین به خصوص مادران به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر دینداری فرزندان است. تأثیری که از طریق شیوه ارتباط امن و در دسترس و پاسخگو بودن نیازها در سنین ابتدایی و طلایی زندگی شکل می‌گیرد. همچنین توصیه می‌شود در آموزش مفاهیم اخلاقی و دینی در مدارس، مساجد و رسانه‌ها از ایجاد تصویر منفی و مجازات‌گر نسبت به خداوند خودداری شود و پروردگار و امامان سراسر رحمت، ابتدا بر بُعد صفات حسنه به مخاطب معرفی شوند. بنا بر فرمایش امام رضا (علیه السلام) به خداوند خوش‌گمان باش؛ زیرا خدای □ می‌فرماید: «من نزد گمان بنده مؤمن خویش هستم، اگر به من خوش‌گمان باشد، به

1. Nofle, E. E. & Shaver, P. R

2. Pielage, S.B. H., Barelds, D. P., Gerlsma., C. P. & Schaap J. D. R

خوبی با او رفتار می‌کنم و اگر به من بدگمان باشد، به بدی با او رفتار می‌کنم» (کلینی، ۲۳۲، ج ۲، ص ۵۴). بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در ایران نشان می‌دهد که هنوز تحقیقی از منظر سبک دلبستگی در مورد میزان ارتباط افراد با احکام دینی و فروع دین صورت نگرفته است و پژوهش‌های جاری اکثراً به بررسی نقش روان‌شناسی در مذهب به‌عنوان یک مفهوم کلی پرداخته‌اند. یکی از مهم‌ترین محدودیت‌های پژوهش‌ها با موضوع دین‌داری در ایران نبودن ابزارهای بومی مطابق با فرهنگ ایران و اسلامی است. در هر پژوهشی همواره ابزارهای اندازه‌گیری یکی از مهم‌ترین نقش‌ها را در قابلیت تعمیم‌پذیری نتایج دارند و هرچه این ابزار منطبق با فرهنگ و سبک زندگی نمونه باشد، تعمیم‌پذیری نتایج را افزایش می‌دهد. همچنین با توجه به اینکه نتایج این پژوهش از نمونه‌ای با جمعیت ۶۸ درصدی بانوان حاصل شده است، حتماً ویژگی‌های جنسیتی در معنویت و مبانی روان‌شناختی از مواردی است که نتایج را تحت تأثیر قرار داده است و برای تعمیم نتایج باید با احتیاط عمل کرد. منحصر بودن نمونه حاضر به دانشجویان ساکن تهران و میانگین سنی جوانی از دیگر محدودیت‌های این پژوهش است. باید توجه داشت همواره فرهنگ هر منطقه با منطقه‌های دیگر متفاوت است، البته باید به ویژگی‌های زیست اجتماعی و فرهنگی شهر تهران به‌عنوان پایتخت توجه داشت. همچنین نگاه انسان و جهان‌بینی او در هر دوره سنی تغییر می‌کند و دارای ابعاد متفاوت است؛ پس برای سایر دوره‌های سنی از جمله نوجوانی و سالمندی باید دقت و توجه ویژه‌ای صورت گیرد، که نتایج حاصله را باید با احتیاط به گروه‌های مختلف و شهرها و فرهنگ‌های دیگر تعمیم داده شود. در پایان پیشنهاد می‌شود مطالعات بیشتری در راستای ساخت پرسش‌نامه‌های داخلی و هنجاریابی آنها با مقیاس‌های متنوع همچنین مطالعه روی نمونه‌هایی با فرهنگ‌های دیگر و همچنین سایر روش‌های نمونه‌گیری و سایر گروه‌های سنی، انجام پذیرد تا بتوان به چنین یافته‌هایی عمومیت بخشید.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

ابراهیمی، سیدمحسن؛ سپاه منصور، مؤگان و امامی‌پور، سوزان (۱۳۹۳). چگونگی نقش سبک‌های دلبستگی و روابط موضوعی در شکل‌گیری تصور از خدا در دانش‌آموزان دوره متوسطه. تحقیقات روان‌شناختی، ۲۲(۶)، ۶۴ - ۷۸.

اسدزندی، مینو و سیدکلال، علی (۱۴۰۱). نقش عرف اجتماعی در ایجاد دلبستگی غیرایمن به خداوند: مبتنی بر مدل قلب سلیم. معنویت پژوهی اسلامی، ۱(۲)، ۷۵ - ۴۵.

اکبری، بهمن (۱۳۹۵). رابطه نگرش مذهبی با سبک‌های دلبستگی و سرسختی روان‌شناسی. پرستاری و مامایی جامع‌نگر، ۲۵(۸۰)، ۸ - ۱.

امیدی، احد؛ رفیعی‌هنر، حمید و سقای بی‌ریا، محمدناصر (۱۳۹۹). ساخت و اعتباریابی پرسش‌نامه تصور از خدا بر اساس اسمای الهی در آیات و روایات. روان‌شناسی و دین، ۱۵(۱) - ۵۷(۵)، ۴۰ - ۲۱.

امیدی، احد؛ فرهوش، محمد؛ احمدی، محمدرضا و افتخار، رقیه (۱۳۹۹). نقش واسطه‌ای تصور از خدا در رابطه سبک‌های دلبستگی با رضایت از زندگی. روان‌شناسی فرهنگی ۴(۱)، ۸۱ - ۱۰۳.

بیطرفان، لیلا؛ کاظمی، علی و یوسفی افراشته، مجید (۱۳۹۶). رابطه سبک‌های دلبستگی به خدا و تاب‌آوری با اضطراب مرگ در سالمندان. نشریه سالمند: مجله سالمندی ایران، ۱۲(۴)، ۴۴۶ - ۴۵۷.

تفرشی، لیلا و جان‌بزرگی، مسعود (۱۳۹۷). رابطه خداپنداره (تصورپردازی ساختگی از خدا) و تحول روانی معنوی با افسردگی، اضطراب و استرس در دانشجویان. پژوهش‌نامه روان‌شناسی مثبت، ۳۳(۹)، ۳ - ۲۱.

توپچی، یاور؛ روشن‌چسلی، رسول و جان‌بزرگی، مسعود (۱۴۰۲). تدوین مدل نظم‌جویی شناختی هیجان بر اساس مؤلفه‌های خداپنداره، خودپنداره و سبک‌های دلبستگی با میانجی‌گری نیرومندی من. مطالعات اسلام و روان‌شناسی، ۱۷(۳۲)، ۷۹ - ۱۰۳.

حدادی کوهسار، علی‌اکبر و غباری بناب، باقر (۱۳۹۰). رابطه تصویر ذهنی از خدا با کیفیت دلبستگی در دانشجویان. مطالعات اسلام و روان‌شناسی، ۸(۱۵)، ۱۰۸ - ۱۱۵.

جاودان، محمدعلی (۱۳۹۸). رهنمای طریق، قم: واژه‌پرداز اندیشه.

جان‌بزرگی، مسعود (۱۴۰۲). روان‌شناسی شخصیت: نقد و بررسی و مطابقت‌های فرهنگی به ضمیمه نظریه‌های معنوی - مذهبی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

خالق‌خواه، علی و بابائی منقاری، محمد مهدی (۱۳۹۳). رابطه سبک‌های دلبستگی و هوش معنوی با نگرش دینی دانش‌آموزان متوسطه شهرستان آمل در سال ۱۳۹۳. مجله دین و سلامت، ۲(۲)، ۹ - ۱.

خجسته‌مهر، رضا؛ احمدی، منیژه و سودانی، منصور (۱۳۹۳). نقش تعدیل‌کننده تعهد دینی در رابطه بین سبک‌های دلبستگی نایمن و صمیمیت زناشویی. روان‌شناسی معاصر، ۳(۹)، ۸۰ - ۹۶.

خدایاری، محمد؛ غباری بناب، باقر؛ حجازی، الهه و هاشمی گشنیگانی، رامین (۱۳۹۸). روابط بین فردی درون خانواده و دینداری نوجوانان: ارائه یک مدل ساختاری. روان‌شناسی و دین، ۴۷(۱۲)، ۵۵ - ۷۲.

خوانین‌زاده، مرجان؛ اژه‌ای، جواد و مظاهری، محمدعلی (۱۳۹۴). مقایسه سبک دلبستگی دانشجویان دارای جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی. روان‌شناسی، ۳۵(۹)، ۲۲۷ - ۲۴۷.

دوست‌محمدی، یحیی (۱۳۸۹). بررسی رابطه سبک‌های دلبستگی و ابعاد سه‌گانه عشق با سازگاری زناشویی در بین معلمان متأهل شاغل در آموزش و پرورش شهر شهریار در سال تحصیلی ۱۴۰۱ - ۱۴۰۰. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مشاوره خانواده. دانشگاه علامه طباطبائی.

راشدی‌فر، فاطمه؛ سالاری‌فر، محمدرضا و صفورائی‌پاریزی، محمد مهدی (۱۴۰۳). مدل‌یابی ساختاری کارآمدی خانواده بر اساس معنای زندگی با نقش میانجی معنویت در خانواده و مرزهای زوجینی. مطالعات اسلام و روان‌شناسی، ۱۸(۳۵)، ۱ - ۱۸.

زاهد بابلان، عادل؛ رضایی جمالویی، حسن و حرفتی سبحانی، رعنا (۱۳۹۱). رابطه دلبستگی به خدا و تاب‌آوری با معناداری در زندگی دانشجویان. دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، ۱۳(۳)، ۴۵ - ۶۵.

زرین‌کلک، حمیدرضا و طباطبایی برزوکی، سعید (۱۳۹۱). رابطه سبک دلبستگی و شیوه‌های والدگری ادراک‌شده با تجربیات معنوی و اعمال مذهبی. روان‌شناسی تحولی روان‌شناسان ایران، ۸(۳۱)، ۵۶ - ۷۰.

سرمد، زهره؛ حجازی، الهه و بازرگان، عباس (۱۳۹۰). روش تحقیق در علوم رفتاری، تهران: انتشارات آگاه.

شهابی‌زاده، فاطمه و مظاهری، محمدعلی (۱۳۹۱). دلبستگی ادراک‌شده دوران کودکی کنش‌وری خانواده و مقابله مذهبی. روان‌شناسی تحولی روان‌شناسان ایرانی، ۳۱(۸)، ۲۲۱ - ۲۳۴.

شهبازی‌منش، مهدیه (۱۳۹۴). بررسی رابطه تعهد مذهبی، ارزش‌های شغلی و جو مدرسه با اهمال‌کاری معلمان ابتدایی شهر یزد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی. دانشکده علوم انسانی. دانشگاه یزد.

صادقی، رضا و مظاهری، اصغر (۱۳۹۴). رابطه سبک‌های دلبستگی و نگرش دینی والدین دانش‌آموزان متوسطه‌قم در سال ۱۳۹۴. دین و سلامت، ۳(۴)، ۸ - ۱۷.

صادقی، منصوره السادات؛ مظاهری، محمدعلی و حیدری، محمود (۱۳۸۵). میزان مذهبی بودن والدین، منابع متفاوت شناخت دینی و تصور از خدا. خانواده پژوهی، ۲(۲)، ۴۷ - ۶۰.

صفایی حایری، علی (۱۳۹۹). آیه‌های سبز: داستان‌ها و نکات تربیتی، قم: لیلۃ‌القدر.

طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۱). از علم تا عمل، قم: غنچه.

طلائی، علی؛ محرری، فاطمه؛ توکلی، فاطمه؛ فردوسی مکان، امین و برهانی مغانی، مهدیه (۱۳۹۲). رابطه باورهای اساسی دینی و سبک دلبستگی به خداوند با فرسودگی شغلی در کارکنان ستادی دانشگاه علوم پزشکی مشهد. مجله اصول بهداشت روانی، ۱۵(۵۹)، ۲۱۶ - ۲۲۴.

عالیپور، سیروس (۱۳۹۸). رابطه علی مذهبی بودن و معنویت با سازگاری روان‌شناختی با میانجی‌گری دلبستگی به خدا در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی جندی شاپور اهواز. دستاوردهای روان‌شناختی، ۳(۹)، ۸۰ - ۹۶.

فرشلاف، جواد و بخشی‌پور، عباس (۱۴۰۰). بررسی روابط ساختاری دگماتیسم، سبک هویت، تعهد و ایمان مذهبی در جامعه جوانان. مطالعات روان‌شناختی نوجوان و جوان، ۲(۲)، ۳۵ - ۵۰.

فیض‌آبادی، سلیمه و خسروی، زهره (۱۳۸۸). مقایسه تصور از خدا و رضایت از زندگی در بین زنان خواهان طلاق و غیرخواهان طلاق شهرستان کاشان. مجله پژوهش‌های تربیتی و روان‌شناختی، ۴(۲)، ۱ - ۹.

قابضی، فاطمه؛ صادقی، منصوره سادات؛ مرادخانی، لیلا و پاسبانی، ریحانه (۱۳۹۶). پیش‌بینی‌پذیری احساس تنهایی بر اساس سبک دلبستگی با توجه به نقش میانجی‌گری ارتباط با خدا. مطالعات اسلام و روان‌شناسی، ۲۱(۱۱)، ۱۰۷ - ۱۳۰.

قتبری هاشم‌آبادی، بهرام‌علی؛ اشرف، محمدحسن و قنبری هاشم‌آبادی، محمدرضا (۱۳۹۱). بررسی ارتباط ادراک از خدا با خودپنداره و خودکارآمدی با توجه به متغیرهای فردی در میان دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد. پژوهش‌های روان‌شناسی بالینی و مشاوره، ۲(۱)، ۷۸ - ۹۵.

قیامی، سیده زهرا (۱۳۸۴). بررسی رابطه سبک‌های دلبستگی با سبک‌های مقابله مذهبی. روان‌شناسی و علوم تربیتی، ۳۵(۱)، ص ۲۳۳ - ۲۲۱.

کسیدی، جاد. شیور و فلیپ آر (۲۰۰۳). کتاب جامع دلبستگی نظریه، پژوهش‌ها و کاربردهای بالینی. ترجمه غلامرضا محمودی. تهران: نشر وانیانیا.

کلینی، محمد بن یعقوب (۲۳۲). اصول کافی. ترجمه عباس به‌نژاد، قم: آرایه.

کرین، ویلیام کریستوفر؛ خوی نژاد، غلامرضا و رجائی، علیرضا (۱۳۹۷). نظریه‌های رشد: مفاهیم و کاربردها، تهران: رشد.

مصباح، علی (۱۳۹۴). روان‌شناسی رشد با نگرش به منابع اسلامی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

مکارم شیرازی، ناصر؛ مکارم، مسعود و حامدی، محمدرضا (۱۳۹۶). اسلام در یک نگاه، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی.

Bowlby, John. (1979). The Bowlby-Ainsworth attachment theory. *Behavioral and Brain Sciences*, 2(4), 637-638.

Bradshaw, M., Ellison, C. G., & Marcum, J. P. (2010). Attachment to God, Images of God, and Psychological Distress in a Nationwide Sample of Presbyterians. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 20(2), 130-147.

D'Urso, G., Petrucci, I., & Pace, U. (2019). Attachment style, attachment to God, religiosity, and moral disengagement: a study on offenders. *Mental Health, Religion & Culture*, 22(1), 1-11.

Cherniak, A. D., Mikulincer, M., Shaver, P. R., & Granqvist, P. (2021). Attachment theory and religion. *Current Opinion in Psychology*, 40, 126-130.

Cirhinlioğlu, F. G., Cirhinlioğlu, Z., & Tepe, Y. K. (2018). The mediating role of religiousness in the relationship between the attachment style and marital quality. *Current Psychology*, 37, 207-215.

Cicirelli, V. (2004). God as the ultimate attachment figure for older adults. *Attachment & Human Development*, 6(4), 371-388.

Dickie, J. R., Eshleman, A. K., Merasco, D. M., Shepard, A., Vander, M., and Johnson, M. (2012). Parent-child relationships and children's images of God. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 36: 25-43.

Granqvist, P., & Kirkpatrick, L. A. (2013). Religion, spirituality, and attachment. In K. I. Pargament, J. J. Exline, & J. W. Jones (Eds.), *APA handbook of psychology, religion, and spirituality*. (Vol. 1): Context, theory, and research (p. 139-155). American Psychological Association.

- Handojo, V., Yuspendi, & Sisemore, T. A. (2023). Attachment style, religiosity, and well-being among Indonesian Christians. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 51(1), 58–72.
- Halama, P., Gasparikova, M., & Sabo, M. (2013). Relationship between attachment styles and dimensions of the religious conversion process. *Studia Psychologica*, 55(3), 195.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process, *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 511-542.
- Kirkpatrick, L. A. (2018). God as a substitute attachment figure: A longitudinal study of adult attachment style and religious change in college students. *Personality and social psychology bulletin*, 24(9), 961-973.
- Kirkpatrick, L. A., & Shaver, P. R. (2001). Attachment theory and religion: Childhood attachments, religious beliefs, and conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), 315–334.
- Kirkpatrick, D., & Kirkpatrick, J. D. (2002). The Kirkpatrick four levels. Kirkpatrick Partners.
- Kim, T. H., Lee, S. M., & Puig, A. (2006). Hope and the Meaning of Life as Influences on Korean Adolescents Resilience: Implications for Counselor. *Asia Pacific Education Review*, 2(6), 143-152.
- Nofle, E. E., & Shaver, P. R. (2006). Attachment dimensions and the big five personality trait: Associations and comparative ability to predict relationship quality. *Journal of Research in Personality*, 40, 179-208.
- Pielage, S.B., Barelds, D. P. H., J. Gerlsma., C. P. D. R., Schaap. (2016). Adult attachment and couples verbal and nonverbal communication patterns in a stressful situation. Manuscript submitted for publication.
- Ross, T. (2007). Attachment and Religious Beliefs—Attachment Styles in Evangelical Christians. *Journal of Religion and Health*, 46, 75-84.
- Silton, Nava R.; Flannelly, Kevin J.; Galek, Kathleen; & Ellison, Christopher G. (2014). Beliefs About God and Mental Health Among American Adults. *Journal of Religion and Health*, 53(5), 1285-1296.

- Straub, J. D. (2009). God attachment, romantic attachment and relationship satisfaction in a sample of evangelical college students [Unpublished doctoral dissertation]. Liberty University.
- Tung, E. S., Ruffing, E. G., Paine, D. R., Jankowski, P. J., & Sandage, S. J. (2018). Attachment to God as mediator of the relationship between God Representations and mental health. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 20(2), 95–113
- Worthington Jr, E. L., Wade, N. G., Hight, T. L., Ripley, J. S., McCullough, M. E., Berry, J. W., & O'Connor, L. (2003). The Religious Commitment Inventory-10: Development, refinement, and validation of a brief scale for research and counseling. *Journal of counseling psychology*, 50(1), 84.
- Zarzycka, B. (2019). Parental attachment styles and religious and spiritual struggle: A mediating effect of God image. *Journal of Family Issues*, 40(5), 575-593.

